

Sten Dahlstedt

De estetiska vetenskapernas strukturförändring under de senaste 25 åren i ett institutionellt perspektiv

Sammanfattande kommentar (9/9 1989)

Det råder en märklig parallell mellan de senaste årtiondenas utveckling inom konst- och vetenskapsvärldarna. För vetenskapsteorins vidkommande betecknade Thomas S Kuhns *The Structure of Scientific Revolutions* (1962 & 1970) en milstolpe. En konsekvens av detta arbete och av den omfattande debatt som följde i dess spår, var att man i allt högre grad uppmärksammade den enskilda vetenskapliga teorins speciella förutsättningar i form av implicita eller explicita filosofiska antaganden, tankemönster, problemlösningsmodeller, värdehierarkier osv. En teori kunde, menade man, inte bedömas utan att man samtidigt tog ställning till de föreställningar den förutsatte, det språk på vilken den var formulerad osv. Holistiska ståndpunkter av sådana slag hade inom vetenskapsteorin företrädare med i övrigt så skilda uppfattningar som exempelvis Willard V O Quine, Imre Lakatos och Karl-Otto Apel. Det gemensamma var uppfattningen att vetenskapliga teorier inte kunde bedömas isolerat, utan endast som ingående i större system av satsar, regler och kunskaper.

Denna vetenskapsteoretiska holism har i sin tur ett tydligt samband med en tradition, vilken med utgångspunkt från i första hand

*De estetiska vetenskapernas
utveckling i Norden*

Ludwig Wittgensteins senfilosofi utvecklats sedan 1950-talet. En grundprincip har varit att förklara språklig innebörd i ett helhetsperspektiv med särskild inriktning på sociokulturell praxis, där också begrepp som 'implicit' eller 'tyst kunskap' spelat viktiga roller. Denna företer i sin tur tydliga paralleller med en tolkande attityd med lång tradition inom teologin, som tidvis också varit tämligen inflytelserik inom humanvetenskaperna.

Inom konstvärlden, och särskilt i den gråzon mellan konst- och vetenskapsvärldarna som utgörs av de estetiska vetenskaperna, har under de senaste årtiondena både konstens och det enskilda konstverkets filosofiska förutsättningar ägnats allt större intresse. De holistiska livsvärldsperspektivens betydelse har betonats. Det tycks råda en tämligen utbredd consensus kring uppfattningen att konst skulle vara ett slags kommunikation, i betydelsen överförande av innebörd. Däremot tycks uppfattningarna beträffande hur sådan innebörd skulle vara konstituerad och hur ett överförande är möjligt vara avsevärt osäkrare.

Också detta symposium har, såväl med hänsyn till planering som till genomförande, präglats av det aktuella mönstret. Vad jag finner intressant är de sätt på vilket det kommit till uttryck. Parallellerna mellan estetiken och vetenskapsteorin är framför allt påkallade av att intresset för konstens filosofiska förutsättningar vid symposiet i så hög grad fokuserats på konstens förhållande till kunskapsbegreppet och inte på exempelvis dess relationer till språk och kommunikation eller till ontologi.

Med hänsyn till anförandena går det att urskilja två sidor av intresset för konstens förhållande till kunskap. I Else Marie Bukdahls ord- och bildfyrverkeri angående den senaste konstutvecklingen och Hein Heinsens presentation av idéer som varit aktuella för hans skapande fanns exempelvis en påtaglig betoning av livsformsperspektiven och en medveten anknytning till allmänna, dvs inte bara i snäv mening estetiskt relevanta, kunskapsteoretiska frågeställningar. Detta är konst- och kunskapsproblematikens ena sida. Den berör både konstens kunskapsvärde och dess möjligheter att tillgodogöra sig vetenskaplig kunskap. Det i sammanhanget aktuella perspektivet gäller konsten i konfrontation med mångfalden konkreta livsformer.

Den andra sidan av problematiken berör i snävare mening estetiska förhållanden. Också här står konstens kunskapsvärde i centrum, men perspektivet innebär vanligtvis att konsten endast indirekt ställs mot verkliga livsformer. Dessa i snävare mening estetiska förhållnings-sätt utgår ofta från givna ståndpunkter beträffande exempelvis konstens ontologiska status, vilka vanligen också innebär bestämda ställningstaganden rörande konstens grundläggande förhållande till livet och världen i övrigt.

Naturligtvis har intresset för konstens filosofiska förutsättningar varit mest påtagligt när det gällt problematikens i snävare mening estetiska sida. Ett återkommande, om än inte särskilt tydligt artikulerat tema vid symposiet har gällt föreställningen om att det skulle existera något unikt estetiskt. Inte minst har sådana ståndpunkter haft central funktion i de anföranden som mest direkt berört kritikens och de estetiska vetenskapernas teoretiska grundvalar, som hos exempelvis Morten Kyndrup, Arne Melberg och Arild Linneberg. Jag har naturligtvis ingen möjlighet att klarlägga de konkreta ståndpunkter som härvid varit aktuella, eller ens i vilken utsträckning föredragshållarna utgått från gemensamma premisser, men det kan ändå vara intressant att närmare försöka se efter vad för något som kunde beskrivas som unikt estetiskt.

Förutsatt att konst betraktas som någon form av kommunikativ verksamhet måste existensen av något unikt estetiskt innebära, att konst förmådde kommunicera något utöver de kunskaper och föreställningar som är utsägbara med rent begreppsliga medel. Med utgångspunkt från en föreställning om att det finnes sådana unika erfarenheter, som inte vore överförbara annat än via konst, ville kanske någon hävda att kritik, praktisk-estetisk undervisning och estetiskvetenskaplig forskning måste använda sig av konstnärliga uttrycksmedel, eftersom objektet för dessa verksamheter är konst, som i så fall skulle kännetecknas av att kommunicera något begreppsligt utsägbart. De livsformer och språkspel som vore aktuella inom konsten skulle också vara de mest adekvata när det gällde att tala om konsten, vilket skulle innebära att estetiska aspekter på kommunikativt beteende borde ersätta de språkfilosofiska inom de estetiska vetenskapernas teori. Ett sådant resonemang är emellertid inte

invändningsfritt. Det är nämligen två helt skilda saker att säga det out-sägbara och att tala om att säga det.

Funderingar av detta slag, som ju äger direkt bärighet på förhållandet mellan konst och kunskap, har både estetiska och – i den mån det påverkar det estetiskvetenskapliga språkbruket – vetenskapsteoretiska aspekter. Detta framgår inte minst tydligt i den mån man försöker formulera något slags kriterier rörande de aktuella utsagornas vetenskapliga status, eller helt enkelt försöker utreda huruvida de kan betraktas som kunskap. Förhållandet mellan kunskap och språk – eller kommunikativt beteende – är ett av 1900-talsfilosofins mest diskuterade områden och samtidigt ett av de mest problematiska. Just de varierande möjligheterna att ta ställning till problem av detta slag är en av de faktorer, som starkast verkat för att vi under de senaste årtiondena börjat bedöma vetenskapliga teorier som mer eller mindre individuella språkspel med egna filosofiska förutsättningar, och för att vi på motsvarande sätt försökt förstå konstverk med utgångspunkt från dera unika tanke- och känslomässiga förutsättningar. Den positiva sidan av detta är jämlikhet, mångsidighet och en oöverskådlig variationsrikedom hos tänkandet och det estetiska uttrycket. Den negativa är en subjektivering av fenomenet innebörd, i vars förlängning den totala solipsismen skymtar.

Som Wittgenstein påpekat¹ är språkspels sociala karaktär en yttersta förutsättning för att vi över huvud taget skall kunna tala om "innebörd". Ett språkligt yttrande, en vetenskaplig teori eller ett konstverk skall, som redskap i ett språkspel, inte liknas vid en hammare eller tång, utan snarare vid en tvåmanssåg, en ångmaskin eller ett monteringsband, dvs vid ett redskap av sådant slag att det fordrar flera personers gemensamma aktiviteter för att fungera. Just förhållandet att innebörd är en överindividuell företeelse, som tillåter oss att uttrycka våra tankar, föreställningar och känslor på ett sådant sätt att de kan förstås av andra, är grundläggande för vardagstänkandet, vetenskapen och sannolikt även för konsten. Varje språkspel fordrar minst två deltagare.

I kontrast till detta har stora delar av diskussionerna vid symposiet försiggått med utgångspunkt från en behagligt vidsträckt uppfattning om kommunikativt handlande och innebörd, som i den filoso-

¹Wittgenstein, Ludwig, *Philosophische Untersuchungen*, (1953) §§ 241 f.

fiska innebördsdiskussionen mest påminner om Edmund Husserls och fenomenologins förallmänligade föreställningar om företeasers innebörd och väsen, vilka till stora delar också övertagits av tänkare som Martin Heidegger, Paul Ricoeur och Jacques Derrida. Problemet med föreställningar av dessa slag är att de, likt Kants teori om förnuftskategorierna, å ena sidan exklusivt utgår från det enskilda subjektet, medan de å andra sidan fordrar en aldrig närmare utredd överindividuell aspekt, vilken kan garantera den för kommunikation nödvändiga överensstämmelsen mellan olika individers uppfattningar. Det ligger en viss ironisk poäng i att Heidegger kritiserade Husserls försök att ge väsen (*eidōs*) prioritet över existens just med utgångspunkt från jagbegreppet¹, samtidigt som han från denne övertog en metod för fenomenologisk analys som så starkt präglades av detta nämnda slag av subjektivism².

Mot denna bakgrund är det kanske symptomatiskt att de samhälleliga perspektiven spelat en så föga framträdande roll vid symposiet. De institutionella perspektiv på konst och vetenskap som legat till grund för programuppläggningsen bottnar visserligen i samhälleliga synsätt. Den grundläggande uppfattningen av konst som kommunikation och överföring av innebörd, som ingen av dem som yttrat sig vid symposiet tycks ha velat ifrågasätta, förutsätter otvetydigt ett sociokulturellt perspektiv. Ändå har diskussionerna rörande dessa förhållanden i stort sett uteblivit. Frågorna angående de estetiska vetenskapernas relationer till vetenskapsvärlden och över huvud taget till de samhällsförhållanden som råder utanför en tämligen snävt avgränsad konstvärld har kommit i skymundan. Detta står i sin tur i lika nära samband med konstens, kunskapens och forskningens moraliska aspekter, so med de logiska, kunskapssteoretiska, språkfilosofiska, metafysiska och estetiska³. Det är kanske inte helt otänkbart att en fördjupning av detta perspektiv

¹Heidegger, Martin, *Sein und Zeit*, Tübingen, 1927, 42.

²Dreyfus, Hubert L, *Husserl on intentionality*, Montgomery, 1980.

³Beträffande vetenskapsteorins etiska aspekter, se Lorenzen, Paul, "Methodisches Denken", *Methodisches Denken*, Frankfurt a.M., 1968, 24-59; samt Mittelstrass, Jürgen, "Das praktische Fundament der Wissenschaft und die Aufgabe der Philosophie", Kambartel, Friedrich, & Mittelstrass, J (utg.), *Zur normativen Fundament der Wissenschaft*, Frankfurt a. M., 1973, 1-69.

skulle ha givit en delvis annan framtoning åt problemen rörande kunskap om konst, kunskap i konst och kunskap som konst.

Här skulle denna framställning egentligen ha slutat. Emellertid stördes jag i min dogmatiska slummer av att Arne Melberg med utgångspunkt från Leibniz och Heidegger frågade efter rationalitetens grund. Några timmar därefter lät så Allan Ellenius, när han guidade oss runt Skoklosters slott, mig få uppleva dofterna från ett fjärran 1600-talssverige. Det var i detta svenska 1600-tal, endast några timmars sjöresa från den plats där riksmarsken Wrangels några år senare skulle uppföra Skokloster, som René Descartes frös och dog i lunginflammation på slottet i Stockholm. Tillsammans tycker jag detta ger mig skäl till en sista utveckling på temat konst och kunskap, nämligen rörande språket och historien som förutsättningar för den estetiskvetenskapliga rationaliteten.

Kopplingen mellan Heidegger och en sida hos Descartes är inte så godtycklig som den först kan synas. En förutsättning för Heideggers och för Arne Melbergs fråga rörande rationalitetens grund är nämligen det slags tidigare berörda subjektivistiska metafysik, som fick sitt kanske mest berömda uttryck i Descartes' berömda "Cogito, ergo sum". Detta samband förringas på intet sätt av att Heidegger skarpt kritiserat Descartes för att denne förutsatt att tänkandet skulle vara primärt i förhållandet till existensen. Den subjektivistiska metafysiken låg också till grund för Leibniz' monadologi. Via Kants lära om hur det individuella förnuftet med hjälp av kategorierna gjorde det möjligt att uppfatta verkligheten som en ordnad struktur, fick den senare en framträdande roll i Franz Brentanos och Husserls teorier om intentionalitet och för det förallmänligade innebördsbegrepp, som sedan spelade en central roll för Heidegger.

Visst är det förnuftigt att det enskilda subjektet frågar efter förnuftets grund. Ett problem är emellertid att det i så fall är lika förnuftigt att fråga efter grunden till denna grund..., osv i oändlighet. Ur ett wittgensteinskt språkspelsperspektiv är Heideggers fråga om förnuftets grund omöjlig att ställa, eftersom den ifrågasätter förutsättningarna för själva frågandet¹. Som så mycket annat är förnuftet inte en gång för alla

¹Wittgenstein, L, *Über Gewissheit*, (1969), §§ 310-315.

grundat och följlaktligen heller inte oföränderligt. Det finns, som vi vet, inte en lära om logiken, utan flera rivaliserande. Förnuftet har, som Hegel försökt framställa saken, flera skilda uppenbarelseformer. Än har vi betraktat förnuftet i naturförhållandenas regelmässighet, än – i samband med exempelvis fraktalteorin eller den heisenbergska osäkerhetsteorin – i dess oregelbundenhet. Vi kan se förnuftet i historiska sammanhang, liksom i de regler som är den yttersta förutsättningen för våra språkspel och våra kommunikativa beteenden. Hegel talade inte utan anledning om "förnuftets list".

Det är med utgångspunkt från sammanhangen i våra språkspel, våra livsformer och vår historia som vi kan förstå rationaliteten i den vetenskapliga verksamheten, i kunskapen, i estetiken och i konsten. Förnuftet förutsätter ett förflutet lika väl som allt tal om det förflutna förutsätter ett förnuft. Detta är det främsta skälet till att vi här har försökt förstå åtminstone vissa grunddrag i de kommunikativa beteenden vi som estetiskvetenskapliga forskare har gemensamma, och till att vi om ungefär ett år på nytt skall försöka samlas för att belysa "De estetiska vetenskapernas utveckling i Norden" ur ett historiskt perspektiv. Ty, med en Kanttravesti jag lånat av Imre Lakatos, vill jag framhålla att

"Philosophy of science without history of science is empty;
history of science without philosophy of science is blind"¹

¹Lakatos, I, "History of science and its rational reconstructions", *The methodology of scientific research programmes, Philosophical Papers Volume 1* (utg J Worrall & G Currie), (1978) Cambridge 1980, 102-138, 102.

